

կի զարգացման համար. ապա ուրեմն աւելորդ է լսելը նորան. Կան այնպիսիներն ևս, որոնք ասուածն թէ ուսումնարանը պէտքէ սովորեցնէ մանուկին այն՝ ինչ որ օգտէն է, ինչ որ ռամկին կարող է գիւղատնտես շինել, և այս հիման վերայ կամենումն կառուցանել տարրական ուսումնարաններ, այսինքն կամենումն տարրական դպրոցները գիւղատնտեսական դպրոցի վերածել. Կան այնպիսի մարդիկ ևս, որոնք պատկանումն այն կուսակցութեանը, որը պնդումէ թէ ժողովրդի կարծիքին պէտք չէ հետեւել, այլ պէտքէ տարրական դպրոցների մէջ աւանդվին այն ամենը, ինչ որ վերաբերվումէ մարդիս ընդհանուր շահութանը. իսկ գիտութիւնը յետոյ ևս ձեռք բերվի և այլն, և այլն.

Որին լսել ուրեմն. ի՞նչ ուսուցանել, ի՞նչպէս ուսուցանել. ահա այս բոլորը մնումէ իրրեւ անվճիռ խնդիրներ. Կարծիք չկայ որ այս բոլոր տարածայնութիւնների պատճառը կայանումէ այն խախուտ հիման վերայ, որ ասվումէ Էնթաութ-Էնթաութ. Եւրաքանչիւր որ այսպէս է ասում. — Ես կարծումմա՞ (ըստ իս պէտք էր) ինձ թուի թէ ևլն. ևլն. և չէ ասում այս ինչ ընդհանուր հիման վերայ է իմ՝ կարծիքը հիմնված:

Այս կամայականութիւնը շարունակելու է անշուշտ մինչև այն ժամանակ, մինչև գտնվէր մի ճշմարիտ սկզբունք, որ հետու լինէր այդ կամայականութիւնից, և հիմնված լինէր անհրաժեշտ ճշմարտութեան վերայ. Ասում են. Մարքս-Էնգելս-Էնթաութ լինէ համապատասխան չափով. Թող այդպէս լինի. այնու ամենայնիւ այդ խնդիրն ևս մեծամեծ զժողովրդների է հանդիպում, երբ կամենում ենք դորան ճշմարիտ սկզբունք ընդունել. որովհետև մարդիս բնութեան վերայ մեր ունեցած հայեացքը ևս միշտ միատեսակ չէ լինում. այլ՝ այլևայլ միջոցներում մեր հայեացքն ևս այլ և այլ է լինում՝ նորա բնութեան, նորա գոյութեան և նորա նպատակի վերայ. Ուրեմն վերոյիշված սկզբունքը ևս փոփոխութեան ենթակայ է:

Կարծիք կայ որ մարդս ենթարկված լինելով բնական և ընկերական ազդեցութեանց, որին պէտքէ որ իւր պատմական զարգացման մէջ, այլ և այլ դրութիւնների մէջ լինի գտնուած. ուրեմն պէտքէ որ իւր նպատակներն ևս զանազան լինին եղած, այսինքն համաձայն պէտքէ լինէին ժամանակի պահանջներին. Մանկավարժներից ոմանք վերոյիշեալ պատմական երեւոյթները ի նկատի առնելով, հասել են այն եզրակացութեանը թէ Էնթաութ-Էնթաութ պէտքէ հարգել պարզապէս:

Բայց այս վարդապետութիւնն ևս նման է նախընթաց վարդապետութեանը. այսինքն սա ևս փոփոխութեան ենթակայ է. Օրինակ ի՞նչ ընդունենք որ ճշմարիտ է այս վարդապետութիւնը, ապա հարկաւ որ էր ուսուցանել այն ամենը, ինչ որ կենանքն է պահանջում, ինչ որ մեր կենցաղավարութեան անհրաժեշտ պայմանն է բաղկացնում, միով բախի այն ամենը, որից կախված է մեր բաղձը, մեր ապահովութիւնը, կամ ինչ որ մեզ կորոշ էր հասարակութեան օգտակար անգամ շինել:

Ընդունելով տարրական դպրոցի համար իրրե առաջնորդ կամ հիմն մեքենայիցի կեանքը, հարկաւ պէտքէ գործին նայելը օգուտէն տեսնալէ տեսնալէ, Եւ պարտեմ տարրական դպրոցի մանուկ աշակերտներին պէտք էր կրթելը ծիւցտ մանկութեան հայեացքով, այնպէս կրթելը որ այդ տեղից գործս եկող աշակերտները համապատասխանէին ընթացիկ կեանքի պահանջներին, այս կամ այն հանգամանքներում, Այստեղից կհետեւէր բնականապէս որ մեր տարրական դպրոցները պէտքէ մանկութեան բնատրուածիւն կամ նպատակ ունենային, Խնդրին այս կէտից նայելով երկրագործական նպատակով նշանակված Տարրական դպրոցում հարկաւ որ կլինէր ուսուցանել Վերջ առարկայ միայն, այն ինչ գործարանների համար նշանակված դպրոցներում բոլորովին օրիշ առարկայ, բաղադրական Տարրական դպրոցներում դարձեալ բոլորովին այլ առարկայ, Ուրեմն գիւղացուն հարկաւ որ էր տալ այլ տեսակ կրթութիւն քան թէ բաղադրական, վաճառականին այլ տեսակ քան թէ հոգեորականին, ղին որականին և ընդ նայելով իւրաքանչիւր դասակարգի մարդկանցի գործնական նպատակներին կամ նոյա ապրելու պայմաններին, անշուշտ հարկաւ որ էր տալ իւրաքանչիւր դասակարգի մարդկանցի որոշեալ տեսակի գիտութիւն և կրթութիւն:

Հասկանալի էր ուրեմն, որ այսպիսի հանգամանքներում բոլորովին աւելորդ էր մի ընդհանուր դասնականութիւնը, Տարրական կամ ժողովրդական դպրոցների համար, Ի՞նչպէս դուրս գալը ուրեմն այս հակասական հանգամանքներից, ո՞ր գտնելը ճշմարիտ ելքը, Փորձելը այդ ելքը գտնելու:

Առաջինը թէ մարդկային բնատրութեանը վերաբերեալ հայեացքները եւ թարգման եւ փոփոխութեան, Այդ ճշմարիտ է մի որոշ չափով միայն, որովհետեւ մարդիս բնութեան էութեանը Վերջ անգամ է այսինքն մարդս միշտ մարդ է, Մարդս ունի խօսելու ձիրք, որը զարգանալու ընդունակ է, նա ունի միտք, որ գիտութիւններով և կրթութեամբ լուսաւորվում և ընդարձակվում է, ունի կամք, որ կենդանի օրինակներով և վարժութեամբ ընդունում է այս կամ այն հաստատուն ուղղութիւնը, ունի սիրտ կամ գիտցմունք, որ ազնուանում և լուսաւորվում է բարոյական կրթութիւնով:

Մարդս միշտ եղել է և և կլինի զարգացող էակ, նա ոչ իրրե լոկ մի առանձնացեալ անհատականութիւն է, այլ նա իրրե տեւ ամբողջութեամբ իւր մէջ սեռի ընդհանուր յատկանիշները, նա ունի անհատական և ցեղական կամ սեռական յատկութիւններ, բայց ունի նա և հանրամարդկային բնագոյնցութիւն և պիտոյք, ուստի ոչ միայն անձնական, անհատական և ցեղական իրաւունք ու պարտաւորութիւն ունի, այլև ունի նա հանրամարդկային իրաւունք և պարտաւորութիւն, — նա ընկերական էակ է, Ուրեմն մարդոս բնութեան մէջ կայ անփոփոխ, մշտնջենական և անհրաժեշտ մի փաստ, որը նորա բնութեան էութիւնն է:

Արդ եթէ հաւատումենք որ կայ մարդուս մէջ այդ անփոփոխ էութիւնը կամ բնութիւնը, ապա ունինք իրաւունք ընդունելու այս սկզբունքը թէ, հարկաւ իրենց վրէժնէ հոգաւորական իւր բնութիւնը, Այժմ՝ պարզ է որ այդ վարդապետութիւնը լոկ պատմական, շարժուն կամ անփոփոխ մի բան չէ, այլ է մի սկզբունք, որ ամփոփումէ իւր մէջ մի անփոփոխ միտք, ունի մի էական պարունակութիւն, ուրեմն այն պահանջը թէ, պէտքէ ուսուցանել զպրոցում՝ այն ամենը, որ կարող է մարդուս մարդ լինել, այդ մի դատարկ դարձուած չէ, այլ է մի իմաստալի և կենդանի սկզբունք ուսուցման, որ տալիս է տարրական դպրոցներին ճշմարիտ մարդասիրական ուղղութիւն, Գանք երկրորդ խնդրին, ասումեն, կրթութիւնը պէտքէ մարդուս պատրաստէ կեանքի համար, բայց որովհետեւ կեանքը միշտ առաջ է գնում, որովհետեւ նորա պայմանները միշտ և անդադար ենթակայ են փոփոխութեան, տարակոյս չկայ ուրեմն որ կրթութեան եղանակը ևս, պէտքէ լինի ենթակայ փոփոխութեան, եթէ չենք կամենում որ դպրոցը կեանքից յետ մնայ:

Կեանքի համար պատրաստել, Այս նախադասութեան միտքը այլ բան չէ, այլ այն թէ, հարկաւոր է աւանդել աշակերտին ժամանակիս պահանջմանց համապատասխան գիտութիւններ կամ ուրիշ խօսքով, այն ամենը, որ անհրաժեշտ է ընթացիկ կեանքի մէջ յաջողակ ապրելու համար:

Ձէ կարելի հերքել կամ ուրանալ այս վարդապետութիւնն էլ, որովհետեւ սա ևս իւր բաժին ճշմարտութիւնն ունի, Եթէ մի սխալմունք կայ սորա մէջ, այդ կայանումէ նորանում, որ այդ վարդապետութեան մէջ հան ընդունելու է միայն իւրաքանչիւր այսինքն այն, որ տարրական դպրոցի բնական և հանրակրթական լրացուցիչ մասնէ կազմում, ընդունվումէ որպէս հիմք կամ որպէս սկզբունք:

Որպէս զի վերոյիշեալ սկզբունքը իւր ճիշտ տեղում գործածել կարողանանք և նորա իսկական նշանակութիւնը որոշենք Տարրական դպրոցի զարգաման ընթացքում, հարկաւոր ենք համարում փոքր ինչ աւելի խօսել յառաջ բերած հայեցողութիւնների մասին:

Վարժիք չկայ որ իւրաքանչիւր երեխայ ինչ ազգից և ինչ սեռի որ լինէր, հարկ է, ուրեմն ժողովրդեան ամեն դասակարգի, ամեն սեռի և կուսման, ամեն դրութեան պատկանող մանուկները պէտքէ ուսանին այն ինչ որ կարող էր զարգացնել նոցա մէջ ճշմարիտ մարդկային արժանաւորութիւնը, Այս տեսակէտից նայելով, պէտքէ խոստովանինք, որ Տարրական դպրոցն է ամենքի համար, նա համայնական դպրոց է, նա պէտքէ մատչելի լինի ամենքին, նա պէտքէ մատակարարէ ամենքին հարկաւոր եղածը, նա մի տաճար է, ուր անխտիր համախմբվումեն հարուստները և աղքատները, հոգևորականները և աշխարհականները շնայելով իրանց հասարակական և անտեսական դրութեանը, Եւ այսպէս Տարրական դպրոցը պէտքէ լինի հասարակաց բոլոր դասակարգերին պատկանող և երկոքին սեռի մանուկների համար ևս ընդհանուր, շնայելով նոցա ծնողների հասարակական և նիւ-

Թական գրութեանը:

Բայց որովհետեւ մանուկ—մարդը միևնոյն ժամանակ իւր ժողովրդեան որդին է՝ ապագայ անդամ է իւր հասարակութեան, և պէտք է օգտակար լինի ոչ միայն իւր անձի համար, այլև պիտանի իւր հասարակութեանը, ուստի Տարրական դպրոցի վերայ երկու պարտաւորութիւն կայ, այն է զարգացնել մարդուս մէջ այն ամենը, ինչ որ անհրաժեշտ է, և այն ամենը, ինչ որ հանրային է: Աւրեմն ուսանելի առարկաները պէտք է հանրամարդկային տարրերի հետ պարունակեն նաև այն տարրերը, որք կարող են զարգացնել մանկան մտքի անձնական և ազգային շահաւէտ կողմերը ևս:

Արդեօք այդ տարրերից որք պէտք է նախընթաց լինի և որք հետևող, որք պէտք է հիմք լինի և որք լրացուցիչ մասը, մի խօսքով ի՞նչ յարաբերութեան մէջ պէտք է գտնուին այս տարրերը:

Թուի թէ կարիք չկայ ապացուցանելու և բացատրելու այս հնագոյն և հանրածանօթ ճշմարտութիւնը, թէ.—նախ քան լինել մեքենայէտ, մշակ, գատաւոր, ղինւոր, փաստաբան, արուեստագէտ, երկրագործ ևլն, պէտք է լինել մարդ: Աւրեմն մանուկը—ինչեւ (եթէ կուզէինք որ մարդս մեքենայ չգաւնայ և անգիտակցաբար ինքն իր վերայ չը պատվէր) պէտք է հետադարձ հանրային լինել և շահագործուի հիմքի վերայ:

Այս ճշմարտութիւնը ապացոյցի կարօտ չէ՝ մանաւանդ մարդկութեան զարգացման պատմութիւնը անթիւ և անվիճելի ապացուցութիւններ ունի գորա ճշմարտութեան համար:

Եթէ դպրոցը իւր ազդեցութիւնը չէ սահմանափակում մանկան այս կամ այն ոյժը միայն զարգացնելով, այլ տարածում է իւր ազդեցութիւնը նորա բոլոր ուժերի և ընդունակութեանց կրթութեան վերայ, ապա կարծիք չկայ, որ դպրոցի դաստիարակիչ ազդեցութիւնը կլինի անհրաժեշտ հետեւանք ուսուցման բոլոր շրջանի մէջ, Փոքր ինչ հեռուն գնանք, եթէ տարրական դպրոցի բոլոր դործունէութիւնը կրղխի այն բարձրագոյն սկզբունքից, որ ուսուցանում է թէ.—մարդուս կրթութիւնը պէտք է լինի նորա բնութեան համապատասխան, ապա հասկանալի է որ տարրական դպրոցում կարելի է, և պէտք է ուսուցանել օգտակարութիւնը:

Օգտակարութեան սկզբունքը կարող է իրրեւ անհերքելի պայման ընդունուիլ ամենայն բանական գործունէութեան մէջ:

Սակայն այդ օգտակարութեան սկզբունքը, այն մտքով պէտք է հասկացուի, ինչ մտքով որ հասկանում է դորան մարդասիրտական բարոյականութիւնը:

Այդ օգտակարութիւնը ամենևին նիւթամոլութեան մտք չպէտք է ընդունիլի, դա կոպիտ շահախնդրութիւն չէ, կամ պարզ ասելով, դա չէ կայանում լոկ նիւթի մէջ, որը սահմանափակում է կռով ու չափով, այլ դա մի բարձրագոյն սկզբունք է, որ ունենալու է իւր հիմքը ամենայն ազնիւ և մարդասիրական զգացմանց մէջ, որը մարդուս բարոյական կենցաղավարութեան մէջ պէտք է արտայայտուի: Այսպէս կրկնում ենք:

ուսուցանել օգտաւէտը, նշանակումէ ուսուցանել այն ամենը, ինչ որ կարող էր մարդուս բարոյապէս ազատ և ազնիւ եակ շինել:

Եթէ ճշմարիտ է, որ բոլոր մարդիկ պարտաւոր են մտաւորապէս ազատ և բարոյական եակներ լինել, ապա հասկանալի է, որ տարրական դպրոցները պէտքէ ամենքի համար բանան իրանց դռները: Այս իսկ մտքով կրթութիւնը ոչ միայն մարդուս հանրական իրաւունքն է, այլև նորա անժիտելի պարտաւորութիւնն է: Իւրաքանչիւր որ պարտաւոր է բարոյական լինել, ապա ուրեմն իւրաքանչիւր որ պէտքէ կրթուի: Տարրական դպրոցը ասովումէ նաև ժողովրդական դպրոց: Ոչ այն պատճառով որ իբր թէ լինէր դա մի ստոր, անարգ, կամ աղքատաց համար միայն ընդունուած հաստատութիւն, ոչ. այլ այն պատճառաւ, որ նա առաջին և հանրակրթական տեղն է իւրաքանչիւր դասակարգի մարդկանց համար: Վասն զի նա պէտքէ իւրաքանչիւր երեխայի զարգացման տարրը մատակարարէ: Որպէս ընտանեաց մէջ մայրը ներկայացնումէ դաստիարակչի պատկերը և գաղափարը, կամ ուրիշ խօսքով ասենք. որպէս առանց դաստիարակ մօր և հօր, զաւակները չեն կարող հարկաւոր եղած կրթութիւնն ստանալ իրանց մանկական օրերում: Այսպէս և առանց տարրական դպրոցների, ժողովրդական բոլոր դասակարգերը չեն կարող իրանց հարկաւոր եղած տարրական կրթութիւնն ստանալ: Ուրեմն ամենայն տեղ, ուր որ մարդասիրական և բարեպաշտական պիտոյքն զգացուին, այնտեղ անշուշտ պէտքէ գտնուի տարրական դպրոց: Այդ ժամանակ միայն մարդկային ընկերութեան յառաջդիմութիւնը ապահովուած կը համարուի:

Դիտելու արժանի է որ այստեղ ևս բոլոր մէջբանները և բնական պահանջները րդխումեն մանկավարժութեան այն բարձրագոյն սկզբունքից, որը առաջնորդեց մեզ մինչև այստեղ, այն է մարդուս իրեն-իրենը պէտքէ հաստատուն լինի իւր բն-բնանը: Փորձով իմացուած է, և իւրաքանչիւր մարդ կարող է իրան վերայ տեսնել, որ այն գաղափարներն են միայն կենդանի, հաստատուն, պարզ, լիակատար, որք կազմուել են իրական առարկաների վերայ եղած նախընթաց դիտողութիւններից: Ո՛վ որ իրական առարկաները իրանց եական յատկանիշներով պարզ և հասկանալի կերպիւ չէ դիտել և չէ զննել, ո՛վ որ շօշափելի կերպով չէ զգացել առարկաների որպէսութիւնը, այլ ըով լսելով է բաւականացել, նա չէ կարող այդ առարկաների վերայ ճիշտ գաղափար ունենալ: Այս է պատճառը որ մանկավարժութիւնը ուսուցման եղանակի առաջին պայմանը, զին-ինքն քաշու-նքան-նիւն է համարում: Ուրեմն անհրաժեշտ հարկաւոր է որ, երեխան նախապէս զննէ առարկան և յետոյ տայ նորա անունը, կամ այն բառը, որի մէջ է նորա անունը: Զննելու քաշու-նքան-նիւնը, սկզբնական ուսուցման մէջ, է ընդհանուր և անփոփոխ սկզբունք բոլոր ազգերի համար: Երովհետև այդ սկզբունքը հոգեբանական հետազօտութեանց արդիւնք է, դա մարդկային զարգացման բնական օրէնքն է:

Այդ այն հարցի պատասխանը թէ. — ի՞նչպէս պէտքէ ուսուցանել տար-

բաժան զպրոցումս: Հարկաւ զորա պատասխանը կշինի բնականապէս հետեւեալը. — Ուսուցիչ զննողքարս: Եւ որքան սխալութեան պատճառով չարաքան Մեր հանրաձայնութեւն չկարողանալէն արտաբերել. — Ուսուցիչ Բանալ, Գաւառայն Իւր Բնութեան: Խորին ուշադրութիւն զարձնելով այդ խնդրի իմաստին: Կը համոզուենք, որ դա պահանջումէ աստիճանաբար ընթացումն Գիւրջից Գիւրջի Գիւրջի: Ուրեմն հարկաւոր չէ շտապել, ցատկել մէկ խնդրից դէպի միւսը: Կը պէտքէ ուղղել զործը այնպէս, որ նա մանկան կարողութիւններին համաձայն լինի. նորա անհատական յատկութիւններին համապատշաճ լինի, որ նա ամենայն ինչ իւրացնէ, սեփականէ իրան դասողաբար, գիտակցաբար: Երբեք զի սորանով կարելի լինի արժնայնել երեխայի հետաքրքրութիւնը: Կարկաւոր է ուսուցանել տարրականապէս և զննողաբար: Հարկաւոր է ուսանելի առարկաների մասերը միացնել, որպէս միացած են միմեանց հետ մի գործարանաւոր իրի առանձին մասերը: Հարկաւոր է մանկան անձնաւորութեան մէջ կենդրոնացնել մեր փոխման ու ջանքը: Հարկաւոր է հաստատուն և գիտակից առնել նորա մէջ այն բոլորը, որը նա ուսել է: Եւ որով հարկաւոր է բազմազիմի կրկնութիւններ և վարժութիւններ ուսման ընթացքի մէջ: Ատարեկով այս բոլոր պայմանները մենք ինքներս կը համոզուենք, որ իրօք մեր գործը ընթանումէ դիւրին, արագ, փեղկանի և զուարճալի կերպով: մենք ինքներս կը տեսնենք մեր աշխատութեան ղեղեցիկ պտուղները: մենք կը համոզուենք, որ մեր աւանդածը փոքրկան մտքի մէջ հաստատուն և ամացական արմատ է ձգել և հետզհետէ տնկել է յառաջագէտ ընթացքով: Եւ որքան մանկապետը իր յայտնի ընդհանուր կերպով որոշելով թէ ի՞նչ և ի՞նչպէս պէտքէ ուսուցանենք տարրական դպրոցում, անշուշտ հարկաւոր ենք համարում մի համառօտ հայեացք դրոշմել նաև դպրոցի բարեկարգութեան գործնական մասի վերայ, որը լինի համաձայն մանկավարժական առողջամիտ պահանջներին:

Այս պահանջներին վերաբերումեն:

1. Ուսուցման առարկաների Բաշխման զատկանց մէջ:
2. Ուսուցման ժամերի յարմար ցուցակը:
3. Ուսման նախագծի մշակումն և ճիշտ ժամանակին լրագործելը:
4. Աշակերտներին դասական պիտոյքներ մատակարարելը զոր օրինակ. դասագրքեր, քարտեզներ, տետրակներ զննական դասերին հարկաւոր պարագաներ և ընդ. և ընդ:
5. Ուսուցչաց և աշակերտաց դասերին կանոնաւոր դնալն:
6. Աշակերտաց հարցաքննութիւնը:
7. Դպրոցից դուրս տանը պարագիլու համար հոգաարութիւն:

(Նախ-նախնի):

Ս. Բ.